

A MAGYAR-KELETI SZLÁV NYELVI KAPCSOLATOK ÚJ KONCEPCIÓJÁRÓL

BODONYI ILONA V. éves történelem-oroszl szakos hallgató

1973-ban jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában A. M. ROT: Vengerszko-vosztocsnoszlavjanszkije jazikovije kontakti című munkája, egyike az első próbálkozásoknak, amely megkísérli a közel tizenkét évszázadra visszatekintő magyar-keleti szláv nyelvi kapcsolatok feltárását.¹ A. M. ROT könyve elsősorban nyelvészeti jellegű munka, de a vizsgált lingvisztikai anyag alapján néhány figyelemre méltó következtetést tesz a magyarság és szlávtság őstörténetére, anyagi és szellemi kulturájára vonatkozóan is.

Bár a kutatók nagy része elismeri, hogy a magyarok a honfoglalás előtt már huzamosabb ideig kapcsolatban állottak szláv népekkel, mégis ezen kapcsolatok feltárása mind ez ideig elhanyagolt terület volt. A magyar történészek közül talán BARTHA ANTAL nevét lehetne említeni, aki már A. M. ROT idézett munkája megjelenése előtt felhívta a figyelmet a magyarok és keleti szlávok lehetséges érintkezésére és egymásra gyakorolt hatásukra a honfoglalás előtti időben.²

Ami a szlávokkal való kontaktus vizsgálatát illeti, itt meg kell említeni, hogy ezen a szerzők többsége a honfoglalás utáni déli és nyugati szlávokkal való érintkezést érti. A. M. ROT azt a törekvést, amely szinte kizárólag a nyugati és déli szláv hatást igyekszik kimutatni a magyarság anyagi és szellemi kulturájában, a normann-elmélet mind a mai napig érvényesülő káros hatásának tudja be. A. M. ROT következtetéseinek figyelembe vétele a magyarságot a honfoglalás előtt

ért, feltételezett hatások felülvizsgálatára késztet.

A magyarság gazdasági - társadalmi fejlődésére jelentős mértékben hatottak a kelet-európai vándorlás során különböző etnikumu népekkel kialakult kapcsolatai. Ezek közül a kutatás kiemelten foglalkozott az itt élő török elemek és a magyarok közötti kontaktusok elemzésével. A magyarság vándorlásai hosszú során a török népekkel állandó kapcsolatban volt, a nyelvészet adatai szerint csuvasos típusú ótörök jövevényszavaink az V-IX. század között kerültek a magyar nyelvbe. Ezen jövevényszavaink, amelyeknek tulnyomó része az állattenyésztéssel és földműveléssel kapcsolatos, fényt vetnek a két nép érintkezésének jellegére.

A. M. ROT a magyar - keleti szláv kontaktus kezdeteit a nyelvtudomány adataira támaszkodva a VI. század körüli időkre helyezi. A magyar-török, illetve a magyar-keleti szláv kapcsolatok jellegének vizsgálatánál azonban ellentmondásra bukkanunk A. M. ROT és a szerzők többsége között. A. M. ROT azt a megállapítást teszi, hogy a szoros kapcsolat a kazárokkal a magyar törzsekben a török őselemet erősítette meg, és hatott a politikai szervezetükre, a másik oldalról a keleti szlávokkal való érintkezés segítette a magyarok gazdasági és kulturális fejlődését, s azoknak a társadalmi kapcsolatoknak a kialakulását, melyek később nagy szerepet játszottak az új életviszonyokhoz való alkalmazkodásban Pannóniában és a Kárpát-medencében. GREKOV, TRETJAKOV, DOVZSENOK munkásságára támaszkodva jut arra a következtetésre A. M. ROT, hogy a földművelés vezető szerepet játszott a szlávoknál, így a magyaroknak lehetőségük volt szomszédaik fejlett földművelő kulturáját hasznosítani.

A. M. ROT megállapítása szerint a magyarok a VII-IX. században Dél-Oroszországban és Ukrajnában félig letelepedett életmódot folytattak és égetéses földműveléssel foglalkoztak. Mint már említettük, a szerzők többsége megemlékezik a szlávok jelenlétéről a magyarok közelében, de esetleges hatásukra és ennek lehetséges intenzitására nem térnek ki. MOLNÁR ERIK a szlávok honfoglaláskori fejlettségi szintjét vizsgálva megemlékezik arról, hogy legfejlettebbek a Közép-Dnyeper vidékén élők, akik már a szkita időkben ekés földműveléssel foglalkoztak.³

BARTHA ANTAL szintén hasonló megállapítást tesz a keleti szlávokra vonatkozólag.⁴ Természetesen ezen koncepció módosítja egyes szláv jövevényszavaink átvétele helyének és idejének egyébként sem mindig egyértelmű meghatározását. Egy részükről a nyelvészek sem tudják eldönteni, hogy melyik szláv nyelvből kerültek a magyarba, más részükről a nyelvészek egymással ellenkező megállapításokra jutnak e szavak eredetének kérdésében.

P. M. LIZANEC a problémával kapcsolatban a következő megjegyzést teszi: "Nézetünk szerint a magyar nyelv szláv jövevényszavainak elemzésével foglalkozó munkák alapvető hibája az, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszavainál nincs feltüntetve a forrás. Ezt a fogyatékoságot már MELICH JÁNOS is kimutatta: »Egyrészt ez a kifejezés /szláv hatás - P. L./, másrészt az a mód, ahogy a szláv nyelvekből került szavainkat tárgyalják, vezetett arra a téves felfogásra, mintha nyelvünkben a szláv hatás egységes, egy szláv nyelv részéről eredő hatás volna. S épp ebben a felfogásban van a nagy tévedés és a nagy igazságtalanság.«⁵ A. M. ROT is pozitívként jegyzi meg MELICH JÁNOS munkásságával kapcsolatban, hogy a szláv hatáson belül

differentiál az egyes szláv nyelvek között, de a keleti szlávok felé ő sem nyit utat. A. M. ROT szerint a következő, földművelésre, állattenyésztésre és építkezési technikára vonatkozó szláv jövevényszavaink átvétele a VII-IX. századra és keleti szláv területre tehető: borona, barázda, csorda, csoroszlya, gerendely, parlag, pelyva, széna. A nyelvészek véleménye ezen szavak eredetének kérdésében sem egységes.⁶

Borona szavunkat A. M. ROTON kívül még P. M. LIZANEC és BARTHA ANTAL sorolja a keleti szláv eredetűek közé. KNIEZSA ISTVÁN szerint magyar változatai nem egy alakból származnak, a Délnyugat-Dunántúlon élő "branna", "beranna" változatok újabb átvételek a szlovénból. MELICH JÁNOS eredetére nézve délszlávnak, vagy nyugati szlávnak tartja, de a szerb és horvát forrást kizárja. MOÓR ELEMÉR feltételezi, hogy a szénagyűjtés terminológiáját, az állatok téli takarmányozásával kapcsolatos kifejezéseket, az ugaros gazdálkodás terminus technicusait a magyarság az észak-alföldi szlovákoktól tanulta, így borona szavunk is szlovák eredetű lenne.⁷

Barázda szavunkat P. M. LIZANEC ugyancsak a keleti szláv csoporthoz sorolja /BARTHA ANTALNÁL nem találtam rá utalást./⁸ KNIEZSA ISTVÁN déli szláv vagy szlovák eredetűnek, MELICH JÁNOS délszlávnak vagy nyugati szlávnak tartja, ugyancsak kizárva a szerb és horvát forrás lehetőségét.

Csorda szavunk forrása P. M. LIZANEC véleménye alapján nem megállapítható, KNIEZSA ISTVÁN szerint a legvalószínűbb egy szerb-horvát izó nyelvjárási "črida" átvétele.

A csoroszlya szó KNIEZSA ISTVÁN szerint talán egy csészla alakon keresztül fejlődhetett. Csereszla - gömöri, és

cserjeszla - nyiregyhézi alakok külön-külön átvételek a szlovákból. SZÉKELY GYÖRGY itteni, a Kárpát-medencében élő szlávoktól eredezteti, de forrását nem pontosítja. A GOMBOCZ-MELICH-féle EtsZ kisorosz jövevényszóként tartja számon. MOÓR ELEMÉR koncepciójának megfelelően szlovák forrást tart valószínűnek.

Gerendely szavunk KNIEZSA ISTVÁN szerint horvát vagy szlovén eredetű, és a malomkerék tengelyét vagy az eke rudját jelentette. SZÉKELY GYÖRGY ismét csak annyit jegyez meg, hogy az itteni szlávoktól vehettük át.

A parlag KNIEZSA ISTVÁN alapján talán a déli szlovákban, valamint a csehben és szlovákban meglévő přelogg átvétele. Szerinte valószínűtlen az orosz átvétel, mert az a háromnyomásos gazdálkodás honfoglalás előtti átvételére utalna.

Széna szavunkat KNIEZSA ISTVÁN jelentése alapján a déli szláv, illetve a cseh és szlovák nyelv jellegzetességeit viselő csoporthoz sorolja. MOÓR ELEMÉR szlovák eredetűnek tartja, mivel ez a szó is hozzátartozik a szénagyűjtés terminológiájához.

A művek többsége a keleti szlávok hatását a halászat fejlődésével kapcsolatban emeli ki. BARTHA ANTAL a szlávok gazdasági tevékenységének hatását a magyarokra többek között a halászati szókincs gyarapodásával bizonyítja.⁹ A. M. ROT a feltételezett átvételek köréhez még a következő szavakat teszi hozzá, melyeket a VII-IX. században a halban gazdag Don, Oka stb. folyók mentén vett volna át a magyarság: viza, ketrec, fej, kapu, udvar, varsa. Alaposabb vizsgálatot itt azok a szavak érdemelnek, amelyek a nyelvészek egybehangzó véleménye szerint

szláv eredetűeknek tekinthetők. Így a "ketrec" és "varsa" szavak, amelyek egyértelműen halászati szakkifejezések, ezért elképzelhető, hogy valóban keleti szláv eredetűek. A "ketrec" szó egyébként KNIEZSA ISTVÁN szerint honfoglalás utáni átvétellel, feltételezhetőleg valamelyik nyugati szláv vagy déli szláv nyelvből. A "varsa" MELICH JÁNOS alapján hazai szlovén eredetű, tehát szintén honfoglalás utáni átvétel. Az "udvar" szó BARTHA ANTAL szerint is a honfoglalás előtti kapcsolatok eredményeként került a magyar nyelvbe, mégpedig hatalmi központot jelentetett. KNIEZSA ISTVÁN is hasonló jelentésben tárgyalja, de honfoglalás utáni átvételként. A magyar nyelv története című munka a házra, a műveltségre és a berendezkedésre utaló szláv jövevényszavak között tárgyalja. Az ebből származó udvarnok /udvornik/ méltóságnév inkább a KNIEZSÁNÁL és BARTHÁNÁL szereplő jelentésben való átvételre enged következtetni. A "fej" szó A magyar nyelv története című mű szerint ősi finnugor eredetű, "kapu" szavunk pedig MELICH JÁNOS, MOÓR ELEMÉR, valamint az idézett munka alapján is honfoglalás előtti török átvételnek tekinthető.

A. M. ROT néhány, a keresztény terminológiára jellemző szót is VI-IX. századi keleti szláv átvételnek tart, például igríc, szerda és szombat szavainkat, valamint a vajda szót is.

Az igríc szót P. M. LIZANEC is az óorosz eredetűek között tartja számon.

A szerda, mely P. M. LIZANEC szerint a szereda hangtani változata, szintén keleti és nem déli szláv eredetű, mint KNIEZSA ISTVÁN tartja. Ezt a nézetét P. M. LIZANEC a következőkkel támasztja alá: "Véleményünket igazolhatja a szereda szó

elterjedési területe /az ukrán nyelvjárásokkal közvetlenül határos keleti magyar nyelvjárások/ és a népek anyagi kulturája." MELICH JÁNOS a kereszténység terminológiáját általában szlovén eredetűnek tartja. A hét napjait jelölő szavak vizsgálatánál ASBÓTH OSZKÁR MIKLÓSICH véleményére támaszkodva megjegyzi, hogy a szerda, csütörtök, péntek, szombat elnevezéseket szláv nyelvi átvételeknek tartja, a kedd és hétfő szavainkat ugyanonnan való fordításoknak. Vitatkozik MIKLÓSICH azon nézetével, hogy a szlovéneket a németek tanították volna meg a hét napjainak elnevezésére. Két tényezőre hívja fel a figyelmet: arra, hogy Cirill és Metód a közvetített nevek egy részét fordította, más részét átvette; valamint, hogy a hét napjainak elnevezése kétféle hatást tükröz, a vasárnappal illetve a hétfővel való hozzakeresztést.¹⁰

Szombat szavunkat MELICH JÁNOS egy, a pannóniai és morva szlávokétól eltérő kifejezésnek, óbolgár alaknak tartja, mely valószínűleg görög közvetítéssel átkerült, keleti kölcsönzésnek tekinthető /abessin: sambata, ujjperzsa: šamba/. Ugyanakkor a római katolikus szláv népek az olasz sabbata, sabbat szavakból eredeztethető sobota alakot használják. KNIEZSA ISTVÁN erről a szóról annyit jegyez meg, hogy bizánci keresztény eredetű.

Vajda szavunk BARTHA ANTAL és P.M. LIZANEC véleménye szerint is keleti szláv eredetű, KNIEZSA ISTVÁN is megengedi az óorosz átvétel lehetőségét, de szerinte bolgár vagy horvát is lehet az átvétel forrása.

Szláv jövevényszavaink ilyen szűk körét vizsgálva is kitűnik, hogy korántsem teljes az egyetértés a nyelvészek kö-

zött ebben a kérdésben. A probléma megoldása természetesen nem egyedül a nyelvészet feladata, feltétlenül támaszkodnia kell a régészet, az etnográfia, a történettudomány eredményeire, de mégis elsősorban a saját módszereit kellene felhasználnia. Különösen egy olyan területen, mint az őstörténet, ahol a kutató inkább hipotézisekkel, mint tényekkel dolgozhat. A nyelvészetnek talán inkább hangtani elemzések alapján kellene megoldást találnia a felvetődött problémákra, és nem a történettudomány egyes koncepcióit bizonyítottak véve jelentéstani alapon keresni a kérdés nyitját. Hiszen azok a problémák, amelyekre a szláv jövevényszavaink eredetének feltárásánál nyelvészeink hivatkoznak még korántsem megoldottak. Nem egyértelmű például, hogy milyen szláv népek lakták a Kárpát-medencét, mint ahogy az sem, hogy a magyarság pontosan mikor került közelebbi kapcsolatba az itt élő szlávssággal, felderítetlenek a honfoglalás előtti más népekkel való kapcsolatai is. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a magyar - szláv kapcsolatok elemzésénél tovább kell tekinteni a Kárpát-medence határain. A nyelvészek dolgát még az is nehezíti, hogy a szláv nyelvek még nem eléggé differenciálódtak abban az időben ahhoz, hogy sok esetben hangtani, morfológiai sajátosságok alapján el lehetne dönteni, hogy egy-egy szó melyik szláv nyelvből kerülhetett a magyarba. Természetesen nem fogadhatjuk el azt a bírálatot, amit P. M. LIZANEC tesz meg KNIEZSA ISTVÁN A magyar nyelv szláv jövevényszavai című munkájával kapcsolatban: "Ez a munka nem helyez kellő hangsúlyt a keleti szláv eredetű szókincsre, ezzel szemben túlzott jelentőséget tulajdonít a délszláv lexikai hatásoknak. A keleti szláv szókincs részletes elemzése hiányzik KNIEZSA ISTVÁN

munkájából. Ez azzal magyarázható, hogy a kutató nem rendelkezett elegendő szláv tájnyelvi anyaggal, és ezen kívül nem ismerte annyira ezeknek a nyelveknek lexikális gazdagságát, mint a nyugati és déli szláv nyelvekét, amelyeket KNIEZSA ISTVÁN akadémikus tudományosan és gyakorlatilag is ismert. - KNIEZSA ISTVÁN szlovák származásu."¹¹ A kérdés származási alapon nem megoldható. Valószínűleg KNIEZSA ISTVÁNT nem származásával kapcsolatos elfogultsága predesztinálta arra, hogy néhány szót, amit P. M. LIZANEC és A. M. ROT keleti szláv eredetűnek tart, nyugati vagy délszláv forrásúnak vegyen. Inkább az anyagihiány az oka, amit P. M. LIZANEC is említ, valamint az a tényező, hogy a kutatás számára adottabb volt a kárpát-medencei szláv - magyar kapcsolatok vizsgálata. A magyar - keleti szláv nyelvi kapcsolatok A. M. ROT által képviselt új koncepciója a történettudomány több eddigi feltételezését is módosítani látszik, többek között ezért is bír különös jelentőséggel. A. M. ROT a nyelvi anyag alapján olyan következtetésre jut, melyek megintgatják az eddigi elképzeléseket a magyarság oroszországi vándorlásairól, ezek utvonalaról, a magyarság előhazáiról és elfoglalásuk időpontjáról. Új megvilágításba helyezik a keleti szláv népek fejlődését és hatásukat a velük kapcsolatba kerülő magyarságra. Amennyiben hihetünk A. M. ROT koncepciójának, a magyarság anyagi és szellemi kulturáját ért hatások sorában jelentős szerepet kell tulajdonítanunk a keleti szláv népeknek is, így a magyarság valószínűleg sokkal fejlettebb szinten került a Kárpát-medence területére, mint ahogy ezt a kutatás eddig feltételezte. Mivel ezen koncepció ilyen nagy hatással bír az őstörténet eddigi nézetei szempontjából és mivel a szláv

jövevénytiszavaink eredetének feltárása ennyire nem egyértelmű, szükség lenne a magyar nyelv elsősorban mezőgazdasági kultúrával kapcsolatos szláv jövevénytiszavai eredetének felülvizsgálatára.

Jegyzetek

- 1./ A. M. ROT: A magyar nyelv fejlődése. A magyar - keleti szláv nyelvi kapcsolatok. Kijev-Uzsgorod, 1968.
P. M. LIZANEC: Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok című munkájában erre a műre hivatkozik.
- 2./ BARTHA ANTAL: A IX-XI. századi magyar társadalom.
- 3./ MOLNÁR ERIK: A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Budapest, 1949. 99.
- 4./ BARTHA ANTAL: i. m. 42.
- 5./ P. M. LIZANEC: Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. Uzsgorod, 1970. 27.
P. M. LIZANEC MELICH JÁNOS: Régi magyar hatás a tót nyelvre című munkájára utal. /MNy. 22. 110./
- 6./ A szavak eredetének vizsgálatához általam felhasznált munkák:
 - a./ A. M. ROT: Vengerszko-voztocsnoszlavjanszkije jazikovi-je kontakti. Akadémiai kiadó, Budapest, 1973.
 - b./ P. M. LIZANEC: i. m.
 - c./ BARTHA ANTAL: i. m.
 - d./ KNIEZSA ISTVÁN: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Budapest, 1955.
 - e./ MELICH JÁNOS: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1929.
MELICH JÁNOS: Szláv jövevényszavaink. Budapest, 1905.
 - f./ MOÓR ELEMÉR: A nyelvtudomány mint az ős- és néptörténet forrástudománya. Akadémiai kiadó, Budapest, 1963.

g./ SZÉKELY GYÖRGY: A magyar és szláv elemek szerepe a magyar állam megalakulásában. Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet. Varsó, 1968.

h./ BÁRCZI-BENKŐ-BERRÁR: A magyar nyelv története.

i./ GOMBOCZ-MELICH: Etimológiai Szótár.

7./ MOÓR ELEMÉR: i. m. 21.

8./ A továbbiakban csak azokat a szerzőket említem, akiknél határozott utalást találtam a vizsgált szó eredetére nézve.

9./ BARTHA ANTAL: i. m. 88.

"A téli jég alatti halászat szláv hatásra vezethető vissza, s ez a körülmény figyelmeztet arra, hogy a török, alán és iráni hatáson kívül a szlávok gazdasági tevékenysége is hatást gyakorolt a magyarokra."

10./ MELICH JÁNOS: Szláv jövevényszavaink. Budapest, 1905. 265.

11./ P. M. LIZANEC: i. m. 25.